

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΥ ΒΡΑΥΡΩΝ

Σε κάποια συνοπτική μελέτη μας για το τοπωνύμιο «Βραυρών» είχαμε προτείνει μια ετυμολογική εξήγηση.¹ Όμως η περιεκτική αυτή μελέτη απαιτεί πληρέστερη ή καλύτερα ολοκληρωμένη ετυμολογική διαπραγμάτευση, πράγμα το οποίο επιχειρείται στην εργασία αυτή, και ακόμη, εξετάζεται διαχρονικά-ιστορικά το τοπωνύμιο αυτό, με βάση πάντα τις αρχαίες μαρτυρίες,² είτε αυτές απαντώνται στους αρχαίους συγγραφείς, είτε σε επιγραφές.³ Έτσι παρουσιάζεται ανάγλυφα η γλωσσική πορεία του τοπωνυμίου, από τους αρχαιότετους χρόνους ως τη σημερινή εποχή.

Η έρευνά μας, αυτονόητα, χωρίζεται σε τέσσερα μέρη, τα οποία εντάσσονται στα δύο σκέλη της εργασίας μας, όπως οριοθετούνται από τον τίτλο της μελέτης. Το ένα σκέλος είναι το ιστορικό, το οποίο συνδέεται με την ιστορία της περιοχής και αναφέρεται στο τοπωνύμιο, που εξελίσσεται, τροποποιούμενο κάθε φορά, από το γλωσσικό αισθητήριο των κατοίκων. Το

-
1. *Αθ. Ιω. Αντωνίου*, Το αρχαίο τοπωνύμιο «Βραυρών» και η ετυμολόγησή του, «*Ηπειρωτική Εστία*» 25, 1970, σσ. 628-630.
  2. Σε μια μελέτη μου, που, πιστεύω, πολύ σύντομα θα δει το φως της δημοσιότητας, παραθέτω όλες τις αρχαίες μαρτυρίες, που αναφέρονται στη Βραυρώνα και τον αρχαίο δήμο των Φιλαϊδών. Περιλαμβάνονται οι συγγραφείς πρώτα, κατ' αλφαβητική σειρά, ο χρόνος στον οποίο έζησαν ή έγραψαν, το αναφερόμενο έργο και ακολουθεί το χωρίο. Μετά από τους αρχαίους συγγραφείς αναφέρω τα λεξικά των αρχαίων χρόνων, καθώς και τα σχόλια, τα οποία έγραψαν ήδη στην αρχαιότητα για τους αρχαίους αυτούς συγγραφείς. Φυσικά παρατίθενται κι εδώ τα σχετικά χωρία, αφού προηγουμένως έχουν επίσης αναφερθεί ο χρόνος που έζησε ο ανώνυμος σχολιαστής και ο σημερινός εκδότης των σχολίων.
  3. Όπως είναι φυσικό δεν είναι δυνατό σε μια μελέτη σαν κι αυτή εδώ να αναφερθούν όλες οι αρχαίες μαρτυρίες, ούτε εξάλλου όλες οι επιγραφές από τη Βραυρώνα και την Ακρόπολη της Αθήνας, που αναφέρονται στην περιοχή μας. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν ελήφθηκαν υπόψη στη συγγραφή της εργασίας μας. Έτσι, στην παραπάνω σημείωση, όπου γίνεται λόγος για τις αρχαίες μαρτυρίες και τους αρχαίους λεξικογράφους και σχολιαστές, προστίθεται εδώ ένα τρίτο μέρος όπου παρατίθενται οι επιγραφές, δημοσιευμένες ή αδημοσίευτες, που αναφέρονται στη Βραυρώνα.

άλλο σκέλος, είναι το καθαρά ετυμολογικό, για το οποίο είχε γίνει λόγος στη συνοπτική μελέτη μας, που προαναφέραμε. Η ίδια ετυμολογική εξήγηση πλουτίζεται και, κατά τη γνώμη μας, θεμελιώνεται καλύτερα εδώ. Και ως ξεκινήσουμε την έρευνά μας από τη μυθολογική άποψη.

I

Μυθολογική άποψη. Αναφέρουμε τη μυθολογική άποψη, όχι βέβαια γιατί απηχεί την επίσημη επιστημονική εκδοχή της ετυμολόγησης του τοπωνυμίου, αλλά γιατί πάντοτε οι ιστορικοί αυτοί μύθοι προσπαθούν να δικαιολογήσουν ό,τι δεν κατανοούσαν οι αρχαίοι ή ό,τι χανόταν στα βάθη του παρελθόντος. Η μυθολογική αυτή προσπάθεια εξήγησης κάποιου γεγονότος, που γίνεται στην αρχαιότητα, δεν είναι δυνατόν να έχει απαιτήσεις επιστημονικών κριτηρίων. Ως γνωστόν, οι αρχαίοι Έλληνες, όταν κάτι δεν μπορούσαν να το δικαιολογήσουν λογικά ή ιστορικά, από έλλειψη μαρτυριών και δεδομένων, τότε κατέφευγαν σε μυθολογικές προσπάθειες εξήγησης του φαινομένου. Κάτι παρόμοιο είχαν κάνει και οι αρχαίοι ιστορικοί στην προσπάθειά τους να καταγράψουν τις αρχές της ιστορίας τους. Έτσι λοιπόν βρίσκουμε διάφορες μυθολογικές απόψεις, οι οποίες μπορεί να μη στηρίζονται σε γνωστά περιστατικά, ωστόσο κρύβουν μέσα τους κάποιο ιστορικό πυρήνα, ο οποίος με πολλή προσοχή πρέπει να εξεταστεί υπό το φως της ιστορικής επιστήμης.⁴

Θεωρούμε λοιπόν σκόπιμο στην περίπτωση του τοπωνυμίου «Βραυρών» να αναφέρουμε το σχετικό μύθο, αλλά ακόμη και τα ονόματα, των οποίων η ρίζα είναι η ίδια. Βρίσκουμε τέσσερις αρχαίες μαρτυρίες, οι οποίες αναφέρουν ότι το τοπωνύμιο αυτό προέκυψε από κάποιον «ήρωα» Βραυρώνα, ο οποίος έδωσε το όνομά του και στον οικισμό (τόπο) της Βραυρώνος.⁵ Είναι γνωστό το φαινόμενο κατά το οποίο «επώνυμοι άρχοντες» ή «ήρωες» της αρχαιότητας έδιναν το όνομά τους στην περιοχή τους, όπως για παράδειγμα ο Φιλαίος για το δήμο των Φιλαϊδών (Βραυρώνα),⁶ ο Κέφαλος για το δήμο Κεφαλής (σημ. Κερατέα)⁷ κλπ. Κάτι ανάλογο θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς, ότι συνέβη και με τη Βραυρώνα, μόνο που αυτή δεν υπήρξε ποτέ δήμος, με την πολιτική μάλιστα σημασία της λέξης, που είχε δώσει ο Κλεισθένης (507), όταν χώρισε την Αττική σε πολιτικές ενότητες, δηλ. σε δήμους

4. Πρβλ. *Martin P. Nilsson*, *Geschichte der griechischen Religion*, München 1967, σσ. 17.371.

5. Βλ. *Bekker Anecdota I*, σ. 220, λ. Βραυρωνία· Στεφ. Βυζαντίου, λ. Βραυρών.

6. Βλ. Πλουτ., *Σόλων X 3*. Πλουτ., *Ίππαρχ.* 228.

7. Πρβλ. *Χρ. Στρατοκόπου*, *Η Κεραταία της Αττικής*, εν Αθήναις 1925, σσ. 15-18. *N. Παπαχατζή*, Πausανίου Ελλάδος Περιήγησις, Αττικά, Αθήνα 1974, σ. 400.

με δικό τους δήμαρχο, με μητρώο δημοτών, με δικά τους εδαφικά όρια.⁸ Δυστυχώς στα Ανέκδοτα του Bekker (*Anecdota Bekker*) δεν είναι δυνατό να καταδειχθεί η χρονολογία της πηγής. Έτσι διαβάζουμε στο λήμμα «Βραυρωνία: Ἄρτεμις, οὕτω καλουμένη ἀπό Βραυρῶνος τόπου, ἐν ᾧ μάλιστα ἡ θεός τιμᾶται. ἐκλήθη δέ ὁ τόπος ἀπό Βραυρῶνος ἥρωός τινος.»⁹ Ο *Ηρωδιανός* στο έργο του «Περί καθολικῆς προσωδίας» αναφέρει χαρακτηριστικά: «... Πλευρών ἥρωσ καί πόλις Αἰτωλίας, Βραυρῶν ἥρωσ καί δῆμος Ἄττικῆς, Τιταρῶν, ἥρωσ καί πόλις Θεσσαλίας...».¹⁰ Ο *Ηρωδιανός* επίσης σε άλλο έργο του «Περί κλήσεως ὀνομάτων» αναφέρει: «Τά εἰς ῥῶν ὄξυτονα τό ᾧ φυλάττει, οἰρῶν οἰρῶνος ἡ χάραξις τοῦ ἀρότρου, Βραυρῶν Βραυρῶνος. τό δέ Δεξικρῶν καί Ἐρμοκρῶν περισπώμενα διά ν̄ κλίνεται.»¹¹

Ο *Ηρωδιανός* έγραψε τις μελέτες του στον 2^ο αι. μ.Χ., όμως ασφαλώς θα πρέπει να στηρίχθηκε σε αρχαιότερες μαρτυρίες, οι οποίες έχουν χαθεί. Από το χωρίο που αναφέρει, φαίνεται ότι γνωρίζει κάπως την ιστορία της Αττικής.¹² Τούτο δείχνεται από την αντιδιαστολή που κάνει στις πόλεις που αναφέρει, χαρακτηρίζοντας τη Βραυρώνα ως δήμο της Αττικής, ενώ τις άλλες ως πόλεις αντίστοιχα Αιτωλίας και Θεσσαλίας.

Αλλά και ο *Θεόγνωστος ο Γραμματικός* στους «Κανόνες» του γράφει: «Βραυρῶν Βραυρῶνος ὄνομα ἥρωος».¹³ Όμως ο *Θεόγνωστος* είναι μεταγενέστερος, ως γνωστόν, ανήκει στον 9^ο αι. μ.Χ., ούτε άλλωστε προσθέτει κά-

8. *Ul. Wilcken*, Αρχαία Ελληνική Ιστορία, μεταφρ. Ιω. Τουλουμάκου, Αθήνα 1976, σ. 119 κ.ε. *S. Lauffer*, Kurze Geschichte der antiken Welt, Griechenland, München 1971, σ. 40. *Judeich*, R E II², στ. 2226, λ. Attika.

9. Bekker *Anecdota* I, σ. 220, λ. Βραυρωνία.

10. *Ηρωδιανού*, Περί καθολικῆς προσωδίας A (= *Grammatici Graeci*, III/II), σ. 35. 18 (Lenz).

11. *Ηρωδιανού*, Περί κλίσεως ὀνομάτων (= *Grammatici Graeci*, III/II σ. 735. 28 (Lenz).

12. Ασφαλώς ο *Ηρωδιανός* δεν γνωρίζει καλά την ιστορία της Αττικής. Γιατί πράγματι η Βραυρῶν δεν υπήρξε ποτέ δήμος της Αττικής. Ως γνωστόν, ο προϊστορικός οικισμός «Βραυρῶν», αντικαταστάθηκε από την πόλη «Βραυρῶν», το τοπωνύμιο της οποίας παραμένει σε μια διευρυμένη τοποθεσία, ενώ αντ' αυτού δημιουργείται από τον Κλεισθένη ο δήμος των Φιλαϊδῶν ή Φιλαδῶν. Για την ιστορία του δήμου βλ. *Αθαν. Ι. Αντωνίου*, Βραυρῶν, Συμβολή στην Ιστορία της Βραυρῶνος και του Ιερού της Βραυρωνίας Αρτέμιδος, Αθήνα 1987, δακτυλογραφημένες σελίδες α' - ι' και 1-213. Για την ορθή γραφή του δήμου Φιλαῖδαι που, αργότερα, από τα μέσα του 1^{ου} αι. π.Χ. ως το πρώτο μισό του 3^{ου} αι. μ.Χ., γράφεται χωρίς το προσγεγραμμένο γιώτα (ΦΙΛΑΔΑΙ) στις επιγραφές, ενώ αντίθετα, από τον 5^ο αι. π.Χ. μέχρι τα μέσα του 1^{ου} αι. π.Χ., γράφεται στις επιγραφές με ένα δεύτερο γιώτα (ΦΙΛΑΙΔΑΙ, Φιλαῖδαι), βλ. σχετικά *Αθαν. Ιω. Αντωνίου*, Βραυρῶνα Προσωπογραφία, Φιλαῖδαι και Κυδαντίδαι δημόται, Αθήνα 1980, σ. 19. Βιβλιοκρισία *Μάρκελλου Μιτσού*, «Πλάτων» 32/33, 1980-1981, σσ. 443-444.

13. *Θεογνώστου Γραμματικού*, Κανόνες II, σ. 38, 31 (*J. A. Gramer*, *Anecdota Graeca e Codd. manuscriptis Bibliothecarum Oxoniensium*, Oxford 1835).

ποιο καινούριο στοιχείο στην γνωστή μαρτυρία. Πριν από αυτόν, τον 5^ο αι. μ.Χ. (;) έγραψε ο *Στέφανος Βυζάντιος*, ο οποίος αναφέρει: «Βραυρών, δήμος τῆς Ἀττικῆς, ἀπό Βραυρῶνος ἥρωος, ἀφ' οὗ καί τὰ Βραυρώνια ἢ Ἄρτεμις». ¹⁴ Αλλά ούτε κι αυτός ρίχνει κάποιο φως στο ζήτημά μας, ούτε ακόμη μπορούμε να πούμε, στηριζόμενοι σε όλες τις σχετικές αρχαίες μαρτυρίες, ότι ο «ἥρωας» αυτός είναι συνδεδεμένος λατρευτικά με την Ἄρτεμιν. Καμιά μαρτυρία δεν αναφέρει τίποτε σχετικό, αλλά ούτε υπάρχει άλλη μαρτυρία ἡ ένδειξη γι' αυτόν τον «ἥρωα».

Ὅμως ἐδὼ παρουσιάζει, νομίζω, ενδιαφέρον να σημειώσουμε την αρχαία μαρτυρία που αναφέρεται σε κάποιο αθηναίο με το όνομα «Βραύρων, Βραύρωνος», από την Υποθωνίδα φυλή ¹⁵ και όχι από την Αιγείδα ¹⁶, στην οποία, όπως γνωρίζουμε, ανήκε ο δήμος των Φιλαϊδών και άρα αυτή η Βραυρώνα. ¹⁷ Επομένως δεν θα πρέπει να αναζητήσουμε κάποιο μεταξύ τους συσχετισμό. Ούτε ακόμη είναι επιστημονικά επιτρεπτό να επιδιώξουμε να συνδυάσουμε τον «ἥρωα» Βραύρωνα με τον αθηναίο ομώνυμό του που προαναφέραμε.

Από την ίδια ρίζα ασφαλώς προέρχεται και το γυναικείο όνομα η «Βραυρώ, της Βραυρούς», το οποίο —όπως και τα προαναφερόμενα ο «Βραύρων, του Βραύρωνος» και η «Βραυρών, της Βραυρῶνος»— κατά τους *Pape - Bense-ler*, ίσως συνδέεται ετυμολογικά με το βῆρ(ρω)ος, ῥωρός-δρός = ισχυρός. ¹⁸

Μετά από τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ίσως ο «ἥρωας» Βραυρών έδωσε το όνομά του στην περιοχή, όπως κατά πάγια παράδοση συνηθιζόταν στην αρχαιότητα. Η περίπτωση αυτή, μαζί με άλλα παρόμοια παραδείγματα, ίσως αποτελούν το προανάκρουσμα για τη μετέπειτα επικρατούσα αντίληψη και παράδοση, σύμφωνα με την οποία εκείνοι που με τη ζωή και τα κατορθώματά τους είχαν ηρωοποιηθεί, οι μεταγενέστεροι να δίνουν το όνομά τους στους δήμους ή τους οικισμούς, ασφαλώς για να τους τιμήσουν, αλλά και για να αποτελέσουν παράδειγμα για μίμηση στους επερχόμενους. Ίσως η ονομασία οδών ή πλατειών με ονόματα επιφανών ανδρών σήμερα, να έχει τη ρίζα της, τόσο παλιά στα βάθη των αιώνων και τα περιστατικά αυτά να αποτελούν τα τιμητικά προηγούμενα για τους μετέπειτα επιφανείς τιμωμένους άνδρες. Είναι άλλωστε πολύ πιθανόν η ονομασία να γίνεται από ένα σημαίνον πρόσωπο.

Ὅπως σήμερα έτσι και στην αρχαιότητα λοιπόν βρίσκουμε τοπωνύμια, τα οποία πήραν την ονομασία τους από το όνομα κάποιου ανδρός ή κάποιας

14. Στέφ. Βυζαντίου, λ. Βραυρών (Meineke).

15. *Judeich*, R E II², στ. 2230, λ. Attika.

16. *Judeich*, R E II², στ. 2227, λ. Attika.

17. Βλ. γενικά *Αθην. Ιω. Αντωνίου*, Βραυρώνα Προσωπογραφία, ό.π., σσ. 19. 107 κ.ε.,

18. *W. Pape - G. E. Bense-ler*, Wörterbuch der griechischen Eigennamen, 3 Aufl. neu bearb. v. B., Braunschweig, Vol. I-II (1863-1870), σ. 227, λ. Βραυρώ -ους, λ. Βραυρών -ωνος και λ. Βραύρων -ωνος.

γυναίκας. Ας παραβάλλει κανείς σήμερα ενδεικτικά το τοπωνύμιο Σασαλό-τρουπα από το επώνυμο Σάσαλος, στην Πελοπόννησο. Κατά την αρχαιότητα έχουμε το δήμο των Φιλαϊδών¹⁹ και άλλους πολλούς δήμους, ενώ κατά τη σημερινή εποχή πολλά τοπωνύμια είναι παρμένα από ονόματα ή επώνυμα προσώπων, που δεν είναι απαραίτητο να υπήρξαν επιφανείς, αλλά απλώς και μόνο να κατοίκησαν σε μια περιοχή, που τελικά πήρε το όνομά τους. Όμως η περίπτωση μας ασφαλώς δεν εντάσσεται σ' αυτή την κατηγορία, γιατί δεν είναι πράγματι ο Βραυρών γνωστό ιστορικό πρόσωπο, αλλά όπως προαναφέρθηκε μυθικό.

II

Η ετυμολόγηση του τοπωνυμίου από άλλους ερευνητές. Για το τοπωνύμιο «Βραυρών» έγιναν ήδη κάποιες προσπάθειες ετυμολόγησής του. Όπως όμως θα φανεί παρακάτω είναι κάπως πρόχειρες και δεν μπορούν να εξηγηθούν γλωσσικά και λογικά. Ο *Augustus Fick* στην μελέτη του για «Τα προελληνικά τοπωνύμια²⁰ ως πηγή για την προϊστορία της Ελλάδος» δεν κάνει μνεία του τοπωνυμίου αυτού, ούτε αναφέρει κάποιο σχετικό ή παρόμοιο τοπωνύμιο, που να έχει την ίδια ρίζα.²¹ Ο *L. Grasberger* στο έργο του, το οποίο επιγράφει: «Μελέτες (έρευνες) για τα Ελληνικά τοπωνύμια», προσπαθεί να ετυμολογήσει το τοπωνύμιο «Βραυρών» από τα ρήματα «βρέμεσθαι» ή «βράσσειν».²² Το ρήμα βρέμω σημαίνει βρυχώμαι, ώρυομαι (για τα κύματα της θάλασσας ή τον άνεμο), παταγῶ (για τα όπλα), ώρυομαι, κραυγάζω (για τον όχλο). Το ρήμα απαντά στον Όμηρο, *Ιλιάδα* Δ 425 (στον ενεργητικό τύπο). Στο Β 210 αναφέρεται: «αἰγιαλῶ μεγάλῳ βρέμεται» (στον μέσο τύπο). Στο Ξ 399, αναφέρεται στην τρικυμία και σημειώνεται «μέγα βρέμεται χαλε-

19. Βλ. παραπάνω σημειώσεις 6, 9.

20. Για τα προελληνικά τοπωνύμια υπάρχει η πεποίθηση ότι αυτά συνήθως λήγουν σε -ασσός, -ητιός, -ησσός, -σσοσ, -στος, -νθα, -νθος, -ατα, -αδα, -άνδα, -νδος. Εκτός όμως από αυτά, μπορεί να αναγνωρίσει κανείς και άλλα τοπωνύμια, χωρίς αυτή την τυπική τοπωνυμική κατάληξη, για προελληνικά. Βλ. σχετικά: *Δικαίου Β. Βαγιακάκου*, Σχεδιάσμα περί τοπωνυμικών και ανθρωπωνυμικών σπουδών εν Ελλάδι 1833-1962, «Αθηνά» 66, 1962, σσ. 301-424.

Με τα τοπωνύμια της Αττικής έχουν ασχοληθεί αρκετοί, από τους οποίους οι κυριότεροι είναι: *Π. Α. Φουρικής*, Συμβολαί εις το τοπωνυμικό της Αττικής, «Αθηνά» 41, 1929, σσ. 27-178 (ιδιαίτερα πρβλ. σ. 83) και 42, 1930, σσ. 111-136· *Ιωάννης Σαρρής*, Τα τοπωνύμια της Αττικής, «Αθηνά» 40, 1928, σσ. 117-160. Ιδιαίτερα για τη Βραυρώνα αυτός γράφει σ. 124: «η Βραύνα, διασώζει το όνομα της αρχαίας Βραυρώνος (ΒΑ. του χωρίου Μαρκοπούλου)».

21. *A. Fick*, *Vorgriechische Ortsnamen, als Quelle für die Vorgeschichte Griechenlands*, Göttingen 1905, σσ. 82 και 129.

22. *L. Grasberger*, *Studien zu den Griechischen Ortsnamen*, Amsterdam 1969, σ. 229.

παίνοντα».²³ Το δεύτερο ρήμα βράσσω (ή στην Αττική διάλεκτο βράττω), σημαίνει βιαίως σείω, ρίπτω επάνω, «βγάζω» (επίσης για τη θάλασσα).²⁴ Αλλά για ποιό λόγο θα πρέπει να προτιμήσουμε αυτή την άποψη, που γλωσσικά δεν μπορεί να μας δώσει ικανοποιητική εξήγηση; Μήπως από τις ακτές της Βραυρώνος; Όμως αυτές είναι αμμώδεις και ήσυχες και δεν πλήττονται ιδιαίτερα από την θάλασσα και από τα θαλάσσια κύματα. Ούτε βέβαια γλωσσικά είναι συγγενείς οι λέξεις. Το πρώτο εξάλλου μέρος της λέξης βρα- ασφαλώς είναι το ίδιο με αυτό του τοπωνυμίου. Αλλά πως μπορούμε να δικαιολογήσουμε τις συλλαβές -υρ-ών, που ακολουθούν; Το -ρ- μόνο θα μπορούσε ίσως να δικαιολογηθεί, αλλά όχι μαζί με το -υ-, που προηγείται. Επομένως θα πρέπει να απορρίψουμε αυτή την άποψη.

Ο αρχαιολόγος που ανέσκαψε την περιοχή, *Ιωάννης Παπαδημητρίου*, προτείνει μια εξήγηση του τοπωνυμίου από το «βρύω»,²⁵ χωρίς βέβαια να προσπαθεί να τεκμηριώσει την άποψή του αυτή, που σημαίνει «είμαι πλήρης από κάποιο πράγμα» (στην περίπτωσή μας πλήρης, γεμάτος με νερό), κατάμεστος (για φυτά), είμαι πλήρης από κάτι, και παραπέρα, είμαι άφθονος, αυξάνομαι αφθόνως, πλουσιώς.²⁶ Τέλος σε σύνταξη με σύστοιχη αιτιατική (ρήμα μεταβατικό) σημαίνει αναβρύζω κάτι, βγάζω νερό. Εξάλλου τα βρύα είναι θαλάσσια φυτά.²⁷ Η εξήγηση αυτή ασφαλώς είναι καλύτερη, αλλά

23. *H. Liddell-Scott-Konstantinίδου*, Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, μεταφρ. Ξ. Μόσχου, I-IV, Αθήναι 1934, λ. βρύον, το και βρύω. *I. Δρ. Σταματάκου*, Λεξικόν Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης, Αθήναι 1949, λ. βρύω.
24. *Liddell-Scott-Konstantinίδου*, Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, ό.π., λ. βρύον, το και βρύω. *Σταματάκου*, Λεξικόν Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης, ό.π., λ. βρύω.
25. *Ιω. Παπαδημητρίου*, Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία Παύλου Δρανδάκη, Συμπλήρωμα II, σ. 148, λ. Βραυρών.
26. Πρβλ. Ησύχιος λ. βρύα: «ἄ γίνεται μὲν ἐπὶ πετρῶν, λέγεται δὲ καὶ σφάκος ἤ + σκαφίς. ἐπετίθετο δὲ ἄγνισμοῦ χάριν».
27. Πρβλ. *Ed. Schwyzer*, Griechische Grammatik, München ³1959, σ. 686. *Günther Alexander E. A. Saalfeld*, Teusaurus Italograecus, Ausführliches Historisches Wörterbuch der griechischen Lehn — und Fremdwörter im Lateinischen, Hildesheim 1964 (= Wien 1884), λ. bryon, ii n. βρύον, τό. *William Veitch*, Greek Verbs Irregular and Defective, their Forms Meaning and Quantity, Hildesheim 1967 (= Oxford 1887), σ. 85 λ. (Ἀπαυράω). *Emile Boisacq*, Dictionnaire Etymologique de la Lang Grecque, Étudiée dans ses Rapports avec les Autres Langues Indo-Européennes, Heidelberg ⁴1950, λ. βρύω. *Julius Pékorny*, Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch, Bern und München 1959, I, σ. 479. *Hjalmar Frisk*, Griechisches Etymologisches Wörterbuch, I-III, Heidelberg 1960 (= 1822)-1972, λ. βρύω, σ. 274 κ.ε. *Γ. Ν. Παπανικολάου*, Λεξικόν των Ρημάτων της Αττικής Πεζογραφίας, Αθήναι 1962, σ. 198 (βρύω). *Edzard J. Furnée*, Die wichtigsten Konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischen mit einem Appendix über den Vokalismus, Paris 1972, σ. 174. *Nikolas Andriotis*, Lexikon der Neugriechischen Dialekten, Wien 1974, λ. βρῦν, βρύω, βρυωνία. Για τη λ. Βρυωνία, που σημαίνει το αμπέλι

δυστυχώς δεν ευοδούνται, αν και πράγματι η περιοχή είναι εύφορη, γιατί έχει άφθονα νερά. Γιατί και στη δεύτερη αυτή περίπτωση, ενώ τα πρώτα σύμφωνα βρ- μας συνδέουν με τη ρίζα του τοπωνυμίου, όμως γλωσσικά δεν μπορεί να δικαιολογηθεί η ύπαρξη των γραμμάτων που ακολουθούν (βρ)-υα-ρών. Κι αν, πράγμα δυσεξήγητο, θα αντιστρέφαμε τα γράμματα -υα- σε -αυ-, πάλι θα προέκυπτε το ζήτημα της ύπαρξης του καταληκτικού -ρ-ων. Πώς λοιπόν θα εξηγήσουμε το τοπωνύμιο;

III

Προτεινόμενη ετυμολογική εξήγηση. Είναι γνωστό και πέρα από κάθε αμφιβολία, ότι από τους προϊστορικούς χρόνους είχε κατοικηθεί η περιοχή, και ακόμη, ότι από τους πανάρχαιους χρόνους λατρευόταν εκεί η Άρτεμις και η άρκτος.²⁸ Μια πρόχειρη έρευνα επιβεβαιώνει την άποψη ότι η λατρεία της άρκτου από τους αρχαίους ήδη χρόνους είχε επεκταθεί σε παγκόσμια κλίμακα.²⁹ Τη λατρεία της άρκτου βρίσκουμε στη Φινλανδία, στη Ρωσία, στη Λιθουανία, στην Αμερική, στην Ινδία και σε πολλές άλλες χώρες.³⁰ Επομένως είναι πολύ λογικό να συνδέσουμε το τοπωνύμιο με τη λατρεία της Αρτέμιδος και της άρκτου, του ιερού ζώου της θεάς στη Βραυρώνα.³¹ Άλλωστε είναι γνω-

βλ. επίσης Στέφ. Θησ., λ. βρυωνία. Για τις λέξεις που λήγουν σε -ρος και -ρου, πρβλ. C. D. Buck-W. Petersen, *A Reserve Index of Greek nouns and Adjectives, Arranged by Terminations with Brief Historical Introductions*, Hildesheim, New York 1970 (= Chicago 1945), σ. 311.

28. Πρβλ. *Martin P. Nilsson*, *Geschichte der griechischen Religion* (στη σειρά *Handbuch der Altertumswissenschaft, Fünfte Abteilung, Zweiter Teil, erster Band*) München 1967 (= 1940), I, σσ. 29.214.485.494.
  29. Πρβλ. *J. G. Frazer*, στη σειρά *The Golden Bough, A Study in Magic and Religion*, Third Edition, Part VII, London 1913, σσ. 273 και 274. *Του ίδιου* και στην ίδια σειρά, *Taboo and the perils of the soul*, London 1911, Third Edition, Part II, London 1911, σ. 221. Επίσης *του ίδιου* και στην ίδια σειρά, *Balder the Beautiful*, Third Edition, Part VII, London 1913, σ. 151.
  30. Βλ. την παραπάνω σημείωση. Για τις άρκτους στη Συρία και την Ελλάδα βλ. *Hans Günter Bucholz*, *Zum Bären in Syrien und Griechenland*, *Acta praehistorica et archaeologica*, 5-6 (1974-1975), σσ. 175-185. Για την λατρεία της άρκτου σε διάφορες χώρες βλ. *L. Honko*, *Finnische Mythologie* (στη σειρά *Wörterbuch der Mythologie, Band II*), Stuttgart 1973, σσ. 285-288, *Brockhaus Enzyklopädie*, I, 1966, λ. Ainu, σ. 241. Επίσης *Brockhaus*, ό.π., 2, 1967, λ. Bären, σ. 304.
- Στους μελλοντικούς μου σκοπούς είναι μία έρευνα σχετικά με την Άρτεμις και την άρκτο, για την οποία έχω συγκεντρώσει αρκετό υλικό. Ο φίλος κ. Ελευθέριος Αλεξάκης, λαογράφος, σε συζήτησή μας ανέφερε ότι και σήμερα ακόμη οι άνθρωποι της βορ. Ελλάδος δίνουν μεγάλη σημασία στην άρκτο.
31. *Αθαν. Ιω. Αντωνίου*, *Η Βραυρωνία Άρτεμις και τα ιερά ζώα της*, «*Ηπειρωτική Εστία*» 20, 1980, σσ. 697-699 (= *Μελέτες γύρω από την αρχαία ιστορία*, Γιάννινα 1980, σσ. 31-34).

στό από αρχαίες μαρτυρίες ότι κατά την αρχαιότητα η άρκτος ζούσε στα βουνά και τα δάση της Αττικής.³² Όμως, πώς είναι δυνατό να εξηγηθεί το τοπωνύμιο από τη λατρεία που γινόταν στην περιοχή; Έχουμε άλλα όμοια ή παρόμοια παραδείγματα, κυρίως από την αρχαιότητα, όπου η λατρεία θεού ή θεάς, που λατρευόταν σε κάποια περιοχή, έδωσε την ονομασία στο τοπωνύμιο ή αποτέλεσε τη βάση για τη δημιουργία ενός τοπωνυμίου; Το ερώτημα βέβαια θα μπορούσε να διατυπωθεί και αντίστροφα. Πράγματι θα αναφέρουμε ενδεικτικά και σαν παράδειγμα το σπήλαιο και την περιοχή Αρκούδια³³ στην Κρήτη, όπου γινόταν η λατρεία της Αρτέμιδος και της άρκτου, και θα σημειώσουμε ότι το τοπωνύμιο διατηρήθηκε εκεί από τη λατρεία της άρκτου, από τους αρχαίους χρόνους ως τις ημέρες μας, ασφαλώς με μικρές παραλλαγές. Αλλά και σήμερα ακόμη τα διάφορα ζώα, τα οποία ενδεχομένως πλεονάζουν σε κάποια περιοχή, δίνουν το όνομά τους σ' αυτήν. Ενδεικτικά και πάλι θα αναφέρουμε τοπωνύμια όπως τον Ελαφότοπο, τη Λαφιώνα (Ελαφιώνα) στη Μυτιλήνη, τη Άλουπότρουπα στην Πελοπόννησο και άλλα πολλά. Και στην περίπτωσή μας πρέπει να συνέβη κάτι παρόμοιο. Δηλαδή η λατρεία της άρκτου από τους αρχαιότετους χρόνους έδωσε το όνομα στο τοπωνύμιο. Και μάλιστα, σε μια πρώτη μορφή της ονομασίας της άρκτου, στην ινδοευρωπαϊκή. Αυτό βέβαια δεν δείχνει μόνο την πανάρχαια λατρεία της άρκτου στην Αττική, αλλά συγχρόνως και την αρχαιότητα του τοπωνυμίου.³⁴

Είναι αναμφισβήτητο επίσης ότι την περιοχή της Βραυρώνος στην Αττική είχαν κατοικήσει οι Πελασγοί.³⁵ Πιό συγκεκριμένα, κατά τον *Ηρόδοτο* οι Αθηναίοι είχαν παραχωρήσει στους Πελασγούς την περιοχή που βρίσκεται στους πρόποδες του Ύμηττου για να κατοικήσουν.³⁶ Για ένα μεγάλο

32. *Πανσανίας*, Αττικά, I 32, 1 όπου : "Οροι δέ Αθηναίοις ἐστὶ Πεντελικόν ἔνθα λιθοτομίαι, καὶ Πάρνης παρεχομένη θήραν σὺν ἀγρίων καὶ ἄρκτων,..."

33. Βλ. γενικά *Paul Faure*, *Fonctions des Cavernés crétoises*, Paris 1964, σσ. 144.145. Πρβλ. επίσης *R. F. Willets*, *Cretan Cults and Festivals*, London 1962, σ. 275 κ.ε. (5. Artemis als Bear-Goddes) και ιδιαίτερα σ. 276 κ.ε. *Του ίδιου*, *Ancient Crete, A social History from Early Times until the Roman Occupation*, London-Toronto 1965, σ. 136 κ.ε.

34. Πρβλ. *Βαγιακάκου*, Σχεδιάσμα περί των τοπωνυμικών και ανθρωπωνυμικών εν Ελλάδι, ό.π., σσ. 301-424.

35. *Ηρόδ.* VI 137 : «ὡς δέ αὐτοὶ Ἀθηναῖοι λέγουσι, δικαίως ἐξελάσαι. κατοικημένους γάρ τοὺς Πελασγούς ὑπὸ τῷ Ὑμησσῶ ἐντεῦθεν ὀρμωμένους ἀδικεῖν τάδε· φοιτᾶν γάρ δὴ τὰς σφετέρας θυγατέρας τε καὶ τοὺς παῖδας ἐπ' ὕδωρ ἐπὶ τὴν ἐννεά».

Τὴν εγκατάσταση των Πελασγών στην Αττική τοποθετεί, με βάση τα δεδομένα των ανασκαφών και τις αρχαίες μαρτυρίες, ο *Σακελλαρίου* στο τέλος της *Μυκηναϊκής εποχής*. Βλ. σχετικά *Σακελλαρίου*, *Peuples préhellénique*, σ. 197.

36. *Ηρόδ.* VI 137 : «Ἐπεὶτε γάρ ἰδεῖν τοὺς Ἀθηναίους τὴν χώραν, τὴν σφι ὑπὸ τὸν Ὑμησσόν ἐοῦσαν ἔδοσαν οἰκῆσαι μισθὸν τοῦ τείχεος τοῦ περὶ τὴν ἀκρόπολιν ποτε

χρονικό διάστημα έζησαν εκεί καλλιεργώντας τη γη. Αυτοί οι Πελασγοί σύμφωνα με τις νεότερες απόψεις των επιστημόνων: «ήταν ένας ινδοευρωπαϊκός λαός, που η γλώσσα του άφησε πολλά κατάλοιπα στην Ελληνική... ως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι οι μελετηταί των ινδοευρωπαϊκών, αλλά μη ελληνικών στοιχείων της ελληνικής, ωνόμασαν συμβατικά «πελασγική» τη γλώσσα από την οποία προέρχονταν αυτά τα στοιχεία».³⁷ Οι ινδοευρωπαίοι ή ινδογερμανοί έφθασαν στην Ελλάδα στο διάστημα από το 1900-1600 π.Χ.³⁸ Επομένως πρέπει να δεχθούμε ότι το τοπωνύμιο «Βραυρών» έχει ρίζα Πελασγική, δηλ. είναι Πελασγικό κατάλοιπο. Έτσι μπορούμε να συνδυάσουμε την ινδοευρωπαϊκή ή ινδογερμανική ρίζα (στην οποία ανήκαν, όπως προείπαμε, λαοί με το συμβατικό όνομα Πελασγοί) *Bher -, η οποία δινόταν κυρίως σε ονόματα ζώων, και μάλιστα όσων είχαν χρώμα καφέ.³⁹ Από την ρίζα αυτή καταλήγουμε στην αρχαία γερμανική ρίζα Braun, που, κάπως γενικά, σήμαινε οποιοδήποτε ζώο ήταν χρώματος καφέ και κατεξοχήν την άρκτο. Στο μεγάλο Γερμανικό Λεξικό Der Grosse Duden, Herkunftswörter-

έληλαμένου, ταύτην ως ιδεΐν τούς Ἴθηναΐους ἐξεργασμένην εὐ, τήν πρότερον εΐναι κακήν τε καΐ τοῦ μηδενός ἀξΐαν, λαβεΐν φθόνον τε καΐ ἴμερον τῆς γῆς, οὕτω ἐξελαΐνειν καΐ αὐτούς οὐδεμίαν ἄλλην πρόφασιν προΐσχομένους τούς Ἴθηναΐους.

Θεωρούμε σκόπιμο να αναφέρουμε εντελώς συνοπτικά τις απόψεις και εκδοχές που υπάρχουν σχετικά με τους Πελασγούς: Η μία άποψη η παλαιότερη, δέχεται ότι οι Πελασγοί ήταν «Μικρασιάτες» ή «Αιγαίοι», ενώ η δεύτερη και νεότερη εκδοχή, ότι αυτοί ήταν Ινδοευρωπαίοι. Η επιστημονική έρευνα δεν έχει καταλήξει σε κάποιο οριστικό αποτέλεσμα. Τελευταία (1971) ο καθηγητής Μ. Σακελλαρίου διατύπωσε μία μεικτή θα λέγαμε άποψη. Κατ' αυτήν οι Προέλληνες ήταν ενμέρει Ινδοευρωπαίοι και ενμέρει μη Ινδοευρωπαίοι. Βλ. σχετικά Σακελλαρίου, *Peuples préhellénique*, σ. 57 κ.ε.

37. Μ. Σακελλαρίου, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.), Ι, σ. 360. Βλ. επίσης F. Schachermeyr, *R E XXII 2*, 1954, στ. 1498 κ.ε., λ. *Prähistorische Kulturen Griechenlands*.

Το ζήτημα των Πελασγών, όπως είναι γνωστόν, είναι αμφιλεγόμενο, ξεφεύγει όμως η διερεύνησή του από τα πλαίσια της εργασίας μας. Δεχόμαστε με αρκετές επιφυλάξεις την άποψη του καθ. Μ. Σακελλαρίου για το πρόβλημά μας αυτό, όχι μόνο επειδή είναι η νεότερη εκδοχή, αλλά γιατί προτείνει μια «συνδυαστική» λύση. Σε όλα αυτά δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε τα γλωσσικά και αρχαιολογικά ερείσματα που υπάρχουν στην άποψη αυτή. Πάντως θεωρούμε πέρα από κάθε αμφισβήτηση την παρουσία των Πελασγών στην Ανατολική Αττική και την εμπλοκή τους σε συγκρούσεις με τους παλαιότερους κατοίκους της περιοχής. Συζητήσιμη παραμένει η εκκίνησή τους. Ο τόπος δηλ. από τον οποίο προέρχονταν για να εγκατασταθούν στην Ελλάδα και την Αττική.

38. Βλ. H. Bengtson, *Griechische Geschichte*, München 1969, σ. 549.

Για τους ειδικούς ερευνητές των ινδοευρωπαϊκών πραγμάτων ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το βιβλίο: A. Carnoy, *Dictionnaire étymologique du protoindoeuropéen*, Louvain, Publication Univ. (χ.χ.)

39. Der Grosse Duden, *Herkunfts-wörterbuch*, Mannheim 1963, λ. Braun.

buch, Manheim 1963, λ. Braun, διαβάζουμε: «Das altgerm. Farbadjektiv mhd., ahd. brun, niederl. bruin, engl. brown, schwed. brun beruht auf einer Bildung zu der idg. Wz.*bher —». ⁴⁰ Έτσι το Braun έγινε στη σημερινή γερμανική γλώσσα Baer, Bär (Bären πληθ.), αγγλ. Bear κλπ. ⁴¹

Στη Βραυρώνα λοιπόν λατρευόταν η Βραυρωνία Ἄρτεμις με το ιερό ζώο της την άρκτο, τη λατρεία του οποίου έφεραν οι Πελασγοί, που κατοίκησαν την περιοχή. ⁴² Οι αρχαίοι βέβαια, στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν το γεγονός, δημιούργησαν τους λεγόμενους αιτιολογικούς μύθους, στους οποίους εξηγείται η ύπαρξη της άρκτου στη λατρεία της Αρτέμιδος. ⁴³ Τα λατρευτικά δρώμενα γίνονταν από τις «κορασίδες άρκτους.» Η αρκτεία εξάλλου, δηλ. η λατρεία της Αρτέμιδος, είχε ακτινοβολία όχι μόνο στην Αττική, αλλά και στον υπόλοιπο Ελληνικό κόσμο. ⁴⁴ Το γεγονός αυτό συνετέλεσε τα μέγιστα στη διατήρηση του τοπωνυμίου κατά τους μετέπειτα χρόνους, με κάποιες βέβαια παραλλαγές, ανάλογα με το γλωσσικό αισθητήριο κάθε εποχής και ανάλογα με τους κατοίκους που εγκαθίσταντο στην περιοχή.

Όμως, πώς μπορούμε να δικαιολογήσουμε από το Braun > Μπράουν > Βράουν > Βράνν > Βραυ-ών, Brau-on, Βραου-ών, Βραυ-ών, Βραυ-ρ-ών, τη δημιουργία του τοπωνυμίου Βραυρών, και πιο συγκεκριμένα, την ύπαρξη του δεύτερου καταληκτικού ρ; Είναι γνωστόν ότι το υ προφερόταν ως ου κατά τους αρχαίους χρόνους ⁴⁵ και ακόμη ότι κατά τους μετέπειτα χρόνους προφερόταν, όπως προφέρεται και σήμερα στη λέξη Βραυρών. Η κατάληξη εξάλλου -ων είναι ήδη γνωστή από την αρχαιότητα για την έκφραση των τοπωνυμίων, όπως π.χ. Πλευρών, Τιταρών, Κιθαιρών και πολλά άλλα. Επομένως δεν έχουμε κανένα πρόβλημα από την πλευρά της ρίζας και της κατάληξης. ⁴⁶

40. Βλ. προηγούμενη σημείωση.

41. Πρβλ. G. Wahrung, Deutsches Wörterbuch, Gütersloh κλ. 1968, 1974, σ. Braun.

42. Ηροδ. VI 137, VI, 138.

43. Αναφέρονται εκλεκτικά μερικοί συγγραφείς που αναφέρουν αιτιολογικούς μύθους: Ἄρποκρ., (1ος ή 2ος αι. μ.Χ.): λ. Ἄρκτηῦσαι, Δεκατεύειν. Βκ. Anecd. I, σσ. 444-445 (Dindorf), λ. Ἄρκτηῦσαι. Σούδ., 10ος αι. μ.Χ. λ. Ἄρκτος ἡ Βραυρωνίους (Adler). Σχόλια Αριστοφ., Λυσ. 645, λ. ἄρκτος ἡ Βραυρωνίους (Dübner).

44. Αθαν. Ιω. Αντωνίου, Βραυρών. Συμβολή στην Ιστορία της Βραυρώνος και του Ιερού της Βραυρωνίας Αρτέμιδος, σσ. 144-157.

45. Βλ. Ed. Schwyzer, Griechische Grammatik, München 1959, σσ. 147, 182, 191, 346. Ιδιαίτερα την προσθήκη σ. 199, όπου στην Κύμη χρησιμοποιείται η λέξη έντοῦθα και στον Ορωπό έντόθα αντί ένταῦθα.

Ανάλογη προφορά και χρήση τοπωνυμίων μπορεί να παρατηρήσει κανείς σήμερα ακόμη: π.χ. Μουτιλάνα αντί Μυτιλήνη (ου=υ), Αλουπότρουπα (Πελοπόννησος) αντί Αλεπότρουπα (ου=υ) και άλλα πολλά. Κατά την αρχαιότητα το υ προφερόταν και γραφόταν ως ου κι αυτό διατηρείται ενμέρει σε τοπωνύμια, όπως είδαμε, και σε λέξεις, όπως π.χ. ξουράφι, τρούπα κλπ.

46. Για την κατάληξη -ων, που ήταν χαρακτηριστική για τη δήλωση τοπωνυμίων και η

Αντίθετα, μένει να δικαιολογηθεί το ρ της κατάληξης.⁴⁷ Τούτο, φαίνεται, δημιουργήθηκε βαθμιαία, ως μια ρυθμική επανάληψη του ρ του θέματος, μια και στην προφορά σήμερα οι συλλαβές είναι ομόηχες.⁴⁸ Είναι δηλ. ζήτημα γλωσσικής εξέλιξης του ονόματος, η οποία διευκολύνει την εναλλαγή των φθόγγων και δημιουργεί έτσι την αρμονία των συλλαβών της λέξης. Τέτοιες βαθμιαίες εμφανίσεις συμφώνων κατά την αρχαιότητα, αλλά και κατά την εποχή μας μπορούμε να βρούμε αρκετές. Ιδιαίτερα μάλιστα στις περιπτώσεις αυτές που επαναλαμβάνεται θεματικό σύμφωνο, όπως στην περίπτωση μας.⁴⁹

IV

Το τοπωνύμιο από την αρχαιότητα ως σήμερα. Το τοπωνύμιο αυτούσιο διατηρήθηκε μιά μακρότατη χρονική περίοδο. Η πρώτη μαρτυρία ανάγεται στον *Ηρόδοτο* (5^{ος} αι. π.Χ.)⁵⁰, γεγονός, το οποίο δεν καταρρίπτει την άποψή μας, ότι το τοπωνύμιο ανάγεται σε παλαιότατους χρόνους. Στην ίδια μορφή βρίσκουμε το τοπωνύμιο σε επιγραφές⁵¹ και σε άλλους αρχαίους Έλληνες⁵² και Λατίνους συγγραφείς.⁵³ Τις τελευταίες γραπτές μαρτυρίες στην πρώτη

οποία στους μεταγενέστερους χρόνους μετασηματίστηκε σε -ωνας, όπως π.χ. ο Βραώνας, ο Μαραθώνας, βλ. *Kon. Amantos*, Die Suffixe der neugriechischen Ortsnamen. Beitrag zur neugriechischen Ortsnamenforschung, München 1903 (= *Kon. I. Αμάντου*, Γλωσσικά Μελετήματα, εν Αθήναις 1964), σ. 27.

47. Για το επίθεμα ρ, το οποίο εμφανίζεται πολύ συχνά στα τοπωνύμια βλ. *P. Kretschmer*, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, Göttingen 1896, σ. 328. Πρβλ. *Franz Dornsteiff* (ausgearbeitet von *Bernhard Hansen*), Rückläufiges Wörterbuch der griechischen Eigennamen, Berlin 1957, σ. 319 κ.ε. (-ρώ).
48. Πρβλ. τέτοιες επαναλήψεις συμφώνων και συλλαβών, όπως: Γαργηττός (προελληνικό τοπωνύμιο μάλιστα), Γάργαρα (Τρωάς) και λέξεις όπως: γαργαρίζω, γάργαρος, γαγγαλίζω, γαγγαλίδες κλπ. Επίσης, βάρβαρος, βόρβορος, βόλβος, βέβηλος → βαβάλος (από το βεβ), γίγγις, γίγγλυμος (γύγγλυμος), κεκρύφαλος, σέσφυφος κλπ. Για την πρώτη ομάδα βλ. *Hjalmar Frisk*, Griechisches Etymologisches Wörterbuch, I-III, Heidelberg 1960 (= 1822)-1972, σσ. 289-290 και για τη δεύτερη ομάδα των παραδειγμάτων βλ. *Ed. Schwyzer*, Griechische Grammatik, ό.π., σ. 423.
49. Βλ. την προηγούμενη σημείωση. Πρβλ. επίσης *Paul Kretschmer-Ernst Locker*, Rückläufiges Wörterbuch der griechischen Sprache, Göttingen 1963 (= 1944) (Mit Ergänzungen von *Georg Kisser*), σ. 143, ρ. βαρ- βαρώ → συναποστρεφώ.
50. Ηροδ. IV 145 και VI 137-138. Βλ. τα χωρία στις σημειώσεις 35 και 36.
51. Βλ. επιγραφές: I G II² 1514, 1516, 1517, 1518 και 1524 (4^{ος} αι. π.Χ.). Οι επιγραφές αυτές είναι τα πρωτότυπα καταλόγων αφιερωμάτων στη θεά. Επίσης είναι γνωστές άλλες πέντε επιγραφές, αλλά παραμένουν ακόμη αδημοσίευτες.
52. Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς: Αριστοτέλης, Αριστοφάνης, Δείναρχος, Δημοσθένης, Ευρυπίδης, Ευφορίων, Ηρόδοτος, Καλλίμαχος, Νόννος, Παισανίας, Πλούταρχος, Στράβων, Υπερείδης, Φανόδημος, Φιλόχορος. Παραλείπονται εδώ οι αρχαίοι λεξικογράφοι και σχολιαστές. Βλ. παραπάνω σημείωση 2 και 3.
53. Λατίνοι συγγραφείς: Πλίνιος Σεκούνδος, Πομπόνιος Μέλας, Στάτιος. Πρβλ. και παραπάνω σημειώσεις 2 και 3.

αρχική μορφή του τοπωνυμίου βρίσκουμε στον *Ησύχιο* (5^{ος} αι. μ.Χ.), στον *Στέφανο Βυζάντιο* (5^{ος} αι. μ.Χ.), στον *Θεόγνωστο τον Γραμματικό* (9^{ος} αι. μ.Χ.) και στο λεξικό *Σούδα* (10^{ος} αι. μ.Χ.). Επομένως είναι πολύ λογικό να υποθέσουμε ότι, κατά τον 14^ο αι. μ.Χ. άρχισε να χρησιμοποιείται και να επικρατεί η νεωτερική μορφή και προφορά του τοπωνυμίου, όταν οι Αλβανόγλωσσοι βρήκαν αυτό για την περιοχή. Αυτοί πρέπει να παρέλειψαν το -υρ-, γιατί η γλωσσική τους άρθρωση, ενδεχομένως, δέν διευκόλυνε την προφορά του τοπωνυμίου «Βραυράν», γι' αυτό και το πρόφεραν «Βραώνε».⁵⁴ Αξιοπρόσεκτο είναι ότι η αλβανική προφορά του τοπωνυμίου είναι γλωσσικά πλησιέστερη προς το Braun, για το οποίο μιλήσαμε παραπάνω.

Βέβαια, όχι μόνο οι Αλβανόγλωσσοι κάτοικοι της Αττικής τον 14^ο αι. μ.Χ., τροποποίησαν το τοπωνύμιο, ανάλογα με το γλωσσικό τους αισθητήριο, αλλά και οι Γάλλοι (Φράγκοι), που είχαν εγκατασταθεί πριν από αυτούς στην περιοχή. Είναι γνωστή η Γαλλική αρχοντική οικογένεια των De La Rosch,⁵⁵ απομεινάρι των οποίων φαίνεται ότι είναι το φυλακείο, όχι κάστρο-πύργος, όπως συνήθως λέγεται, στο οποίο είχε εγκατασταθεί φρουρά, η οποία είχε ως σκοπό να κατοπτεύει την περιοχή, τριγύρω, σε μεγάλη οπτική ακτίνα, αλλά και αυτήν την θάλασσα της Βραυρώνος.

Από τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες οι Έλληνες Γραμματικοί είχαν περιλάβει στις μελέτες τους και το τοπωνύμιο «Βραυράν». Δεν προσπαθούσαν βέβαια αυτοί να το εξηγήσουν ετυμολογικά, αλλά ενδιαφέρονταν να εξηγήσουν τον τονισμό και την ορθογραφία του. Γνωστοί σε μας σήμερα είναι ο *Ηρωδιανός*, που έζησε τον 2^ο αι. μ.Χ.⁵⁶, όπως ήδη προαναφέραμε, και ο *Θεόγνωστος ο Γραμματικός*, που έζησε τον 9^ο αι. μ.Χ.⁵⁷ Τονίσαμε ήδη ακόμη ότι καταβλήθηκαν προσπάθειες από τους αρχαίους Γραμματικούς για να δικαιολογηθεί η ορθογραφία του τοπωνυμίου, δηλ. η διατήρηση του ω σε όλες τις πτώσεις του.⁵⁸

Κλείνοντας, τέλος, την παραπάνω εισήγηση για το τοπωνύμιο «Βραυρών» θέλουμε να προσθέσουμε και τα εξής: Το τοπωνύμιο «Βραυράν» αναφερόταν καταρχήν μόνο στην ακρόπολη της Βραυρώνος, δηλ. κατά τους

54. *Κώστα Η. Μπίρη*, Αρβανίτες, οι Δωριείς του νεωτέρου Ελληνισμού, Αθήναι 1960, σ. 325.

55. *Διον. Ζακυθινού*, Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία, Συμπλήρωμα II, σ. 244, λ. Βυζάντιον.

56. *Ηρωδιανού*, Περί καθολικῆς προσφῶδιαις Α (= Grammatici Graeci, III/I, σ. 35, 18) (2ος αἰ. μ.Χ.) : (Lentz).

57. *Θεογνώστου Γραμματικού*, Κανόνες, II, σ. 38, 31 (J. A. Gramer, Anecdota Graeca e codd. manuscriptis Bibliothecarum Oxoniensium, Oxford 1835) : (9ος αι. μ.Χ.).

58. Πρβλ. *Ηρωδιανού*, Περί κλίσεως ὀνομάτων (= Grammatici Graeci, III/II σ. 735, 28). Βλ. και τις παραπάνω σημειώσεις 56, 57.

Νεολιθικούς, Πρωτοελλαδικούς, Μεσοελλαδικούς και Υστεροελλαδικούς ή Μυκηναϊκούς χρόνους, και περιλάμβανε ακόμη μικρή γύρω από την ακρόπολη περιοχή, ενώ αντίθετα στους μετέπειτα χρόνους, εξαιτίας και άλλων ιστορικών λόγων και πληθυσμιακών μετακινήσεων, εξαπλώθηκε σε μια ευρύτερη πεδινή περιοχή, η οποία ονομάστηκε επίσης (η) Βραώνα ή (ο) Βράωνας⁵⁹ και μάλιστα οι τύποι αυτοί παρέμειναν μέχρι τις ημέρες μας στο στόμα των κατοίκων της περιοχής.⁶⁰ Επίσης μνημονεύεται το τοπωνύμιο Επάνω ή Παλιά Βραώνα και Κάτω ή Νέα Βραώνα.

Στην εποχή μας, παρά τις ευρύτατες ανακατατάξεις του χώρου και των ονοματοθεσιών, αυτό το τοπωνύμιο παραμένει όπως ήταν στην αρχαιότητα κατά τη ρίζα του.⁶¹ Το τοπωνύμιο αυτό χάνεται στα βάθη του παρελθόντος και μας θυμίζει, μαζί με τόσα άλλα τοπωνυμικά κατάλοιπα τη διαχρονικότητα όχι μόνο της γλώσσας, των τοπωνυμίων, των ηθών και εθίμων, αλλά στο σύνολό του ένα πολιτισμό, που παρ' όλες τις περιπέτειες, απετέλεσε τη βάση για τον πολιτισμό της σημερινής Ελλάδας και γενικότερα τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΙΩΑΝ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ

Προσθήκη: Είχε δοθεί στο τυπογραφείο για εκτύπωση το κείμενο της παρούσας μελέτης όταν πριν λίγο εκδόθηκε και περιήλθε στα χέρια μου η εργασία του Ι. Α. Θωμόπουλου, «Αναδιπλασιασμέν αρχαία ονόματα» δημοσιευμένα στο περιοδικό ΟΝΟΜΑΤΑ 11 (1987), σσ. 72-76, την οποία όπως ήταν φυσικό δεν έλαβα υπόψη μου.

59. Για τα τοπωνύμια με κατάληξη σε -ων, η οποία στους μεταγενέστερους χρόνους μετατρέπεται σε -ώνας και προσιδιάζει σε τοπωνύμια, βλ. παραπάνω σημείωση 46.

60. Ήδη στον 17^ο αι. έχουμε μαρτυρίες, όπως του προξένου στην Αθήνα *Giraud* και του Γάλλου περιηγητή *J. Spon*, οι οποίες αναφέρουν το τοπωνύμιο, όπως έχει και σήμερα Βραώνα (Βραονα), βλ. πρόχειρα *K. N. Πρίφτη*, Απ' το Λιόπεσι του 19^{ου} αιώνα: Η Εκκλησία, Παιανικά Μελετήματα, Παιανία 1987, σσ. 88-90 με τις αντίστοιχες υποσημειώσεις.

61. Για τα τοπωνύμια της νεότερης Ελλάδας βλ. *R. Dawkins*, *The Place - names of Later Greece*, *Philological Society's Transactions* 1933, σσ. 1-45.

Summary

HISTORICAL AND ETYMOLOGICAL RESEARCH
INTO THE TOPONYM «BRAURON»

This paper, which examines the toponym «Brauron» from the historical and etymological point of view, is divided into four sections:

In *part one* the ancient testimonies, expressing mythological viewpoints, are mentioned and discussed, as a possible explanation of the toponym. According to these testimonies, the place name derives from that of an ancient hero, «Brauronas», otherwise unknown and about whom we have no other evidence.

In *part two* a review of existing research into the toponym is presented. Brief mention is made of the two familiar explanations: that of *L. Grausberger* who seeks the etymology of the toponym in the verb «βρέμεσθαι» and «βρήσσειν», and that of *I. Papadimitriou*, the excavator of Brauron, who maintains, though without rationalisation, that it derives from the verb βρύ. These opinions are dismissed as both linguistically and etymologically untenable.

In *part three* an etymological explanation based on the history of the area, as adduced from the ancient sources, archaeological and linguistic data, is proposed. I.e. it is maintained that the cult of the goddess Artemis, and in particular the name of the deity's sacred animal, the bear, have, since prehistoric times, furnished the root of the toponym. Certainly the Indo-European root *Bher* is given to all those animals having a brown coat, especially the bear. It is contended that this is the provenance of the first synthetic of the toponym, which together with the suffix -on, which denotes a place, creates the toponym «Brauron».

In *part four*, following an investigation of the sources, it is mentioned that the toponym was preserved intact and unchanged from the time of its appearance, in prehistoric times, up until the 10th century AD. In the 14th century AD the Albanian-speaking peoples who migrated to the region —which had previously been occupied by the Franks— adapted the toponym to their linguistic articulation and expressive capabilities, i.e. the pronunciation changed from «Brauron» to «Braone». The toponym was bequeathed to their successors in this new form and so, since the 14th century till the present, the slightly modified toponym «o Braonas» or «i Braona», that used by the locals, has been preserved.

This toponymic vestige, which is lost in the distant past and has survived to this day, indicates with clarity the diachronic nature not only of the Greek language, but also of the morals, customs, history and all those elements which form the basis of present day Greek culture.